

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran /June 2019, c. 5, s.1: 533-539

Kitap Deęerlendirmesi / Book Review

Mehmet Özşenel, Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

Zübeyde ÖZBEN DOKAK

Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi,

İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı

Research Assistant Dr., Sakarya University,

Faculty of Theology, Department of Hadith

Sakarya / TURKEY

zozben@sakarya.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-8456-1467

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Deęerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 01 Nisan / April 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 07 Mayıs / May 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Özben Dokak, Zübeyde. “Mehmet Özşenel, Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/1 (Haziran 2019): 533-539.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Hadisleri değerlendirirken arz yöntemini esas alan bir metot kullanmaları Hanefî ulemânın hadis anlayışı hususundaki en belirgin ve ayırıcı özelliklerinden biridir. Nitekim bu yöntem, Hanefî fıkıh usûlü eserlerinin sünnet bahislerinde önemli bir yer işgal etmekte ve genellikle manevî inkıtâ kapsamı içerisinde detaylı bir şekilde ele alınıp değerlendirilmektedir. Mehmet Özşenel'in kaleme aldığı *Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü* başlıklı çalışmada da Hanefî hadis anlayışındaki bu ayırıcı nokta merkeze alınmıştır. Hanefî mezhebinin hadis anlayışı konusunda önemli çalışmaları bulunan ve Ebû Hanîfe'nin talebeleri Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî özelinde eserler de kaleme almış olan yazar, bu çalışmasında Hanefî hadis anlayışının Ebû Hanîfe'den (ö. 150/767) Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'ye (ö. 493/1100) kadar geçen yaklaşık dört asırlık dönemde nasıl bir gelişme kaydettiğini arz yöntemi çerçevesinde ortaya koymayı amaçlamıştır.

"Dinin Kaynağı olarak Hadisin Tevsîki" başlığının konulduğu giriş bölümünde öncelikle meseleye zemin oluşturmak üzere dinin temel kaynağı olan hadisin ulema tarafından bir haber meselesi olarak görülerek konunun bilgi problemi çerçevesinde ele alındığı dile getirilmiştir. Ayrıca hadislerin sıhhatini tespit etme için esas alınacak kriterlerin İslam düşünce tarihinin en önemli konularından biri olduğuna da dikkat çekilmiştir.

Hanefî hadis anlayışının teşekkül döneminin ele alındığı birinci bölümde Ebû Hanîfe'den (ö. 150/767) Cessâs'a (ö. 370/981) kadar geçen dönemdeki Hanefî ulemanın hadis ile ilgili görüşleri arz meselesi esas alınarak ve ilgili şahıslar dört başlık altında kategorize edilerek incelenmiştir. Yazar, Ebû Hanîfe'nin ilk olarak haberleri rical tenkidi yanında muhteva tenkidine tabi tutma ve rivayetlerin Kur'ân, marûf sünnet gibi sağlam delillere arz ederek kontrol etme işlemini kendi ilim geleneği içerisinde yer alan sahâbe ve tâbiûn ulemasından öğrenerek hayata geçirdiğine işaret etmiştir. Hanefî fukahâsını böyle bir yönetime başvurmaya sevk eden unsuru değerlendiren yazar, bu durumun Kûfe'deki sosyo-kültürel ortamla ilişkili olabileceğine dikkat çekmiştir. Ebû Hanîfe'nin bu konudaki anlayışını özellikle öğrencisi Ebû Yûsuf (ö. 182/798) temellendirmiştir. Hatta müellif Ebû Yûsuf'u Hanefî hadis anlayışının bânisi ve temellerini atan kişi olarak nitelemenin yanlış olmayacağını ifade etmiştir. Ebû Hanîfe'den itibaren Hanefîlerin tatbik ettiği bu usûl, onla-

rın hadisi kendi reyleri ile reddettikleri yönünde ithamlara maruz kalmalarına sebep olmuştur. Bu ithamlara Ebû Yûsuf'la birlikte Ebû Hanîfe'nin bir diğer öncesi olan Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805) yazdıkları eserlerle cevap vermeye çalışmışlardır.

Çalışmada Ebû Hanîfe ve talebelerinden sonra Hanefî gelenek içinde önemli bir konuma sahip olan Îsâ b. Ebân (ö. 221/836), Hanefî hadis anlayışının tedvini bağlamında ele alınmıştır. İmam Muhammed'in talebesi olan ve mezhebin en eski teorik metinlerini kaleme alan İsa b. Ebân başta Şâfiî olmak üzere dönemin Ehl-i hadis ulemasının eleştirilerine karşı Hanefî fukahâsının hadis anlayışını savunmuş ve bu anlayışı temellendirmeye çalışmıştır. Arz yöntemini hadis tenkidinin bir parçası olarak takdim eden Îsâ b. Ebân'a göre haberin Kur'ân'ın sarîh ifadelerine ve sâbit sünnete aykırı olması, umûm-i belvâda vaki olması ve insanların (sahâbe ve tâbiûn ulemâsının) naklettikleri habere aykırı davranmaları haberin reddini gerektiren illetlerdir. Yazar, arz yöntemini tesis eden Îsâ b. Ebân'ın bu hususta Ebû Yûsuf'tan yararlandığı kanaatindedir. Bununla birlikte Ebû Yûsuf'un arz işlemine dayanak olarak zikrettiği arz hadisine Îsâ b. Ebân tarafından atıfta bulunulmaması yazarın dikkatini çekmiş ve yazar bu durumu Îsâ b. Ebân'ın arz hadisini eserlerinin bize ulaşmayan bölümlerinde zikretmiş olma ihtimaliyle açıklamıştır. Müellif arz hadisinin mevsûkiyeti ile ilgili de değerlendirmede bulunmuş ve bazı kârinelere dayanarak bu hadisin mevsûkiyeti hakkındaki kanaatlerin güçlendiği görüşünü dile getirmiştir. Îsâ b. Ebân ile ilgili yazarın dikkat çektiği hususlardan bir diğeri onun haberler konusunda sadece Ehl-i hadisi değil kendisiyle aynı gelenekten gelen Bişr el-Merîsî'yi (2187833) de eleştirmiş olmasıdır. Yazarın tespitine göre bunun sebebi, Mutezilî bazı görüşlere sahip olan Bişr'in haber-i vâhidlerin kabul edilemeyeceği kanaatinde olması, Îsâ b. Ebân'ın ise Hanefîlerin haber-i vâhidleri reddetmediği, bilakis bazı kriterler çerçevesinde onları değerlendiğini ispatlama maksadını taşımasıdır. Yazarın ifadesiyle Îsâ b. Ebân'ın bu tutumu, onun Mutezilî düşünce ile Ehl-i hadis geleneği arasında bir orta yol tutturmaya çalışmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca müellifin zikrettiği bu durum, o dönemde Hanefîlerin kendi içlerinde de haber konusunda farklı yaklaşımları barındırdığını gösteren bir örnek olması açısından önem arz etmektedir.

Hanefî hadis anlayışında hadisçi çizginin ele alındığı üçüncü başlıkta öncelikle Hanefî bakış açısını teorik eserlerden çok rivayet kitaplarıyla savunduğu ifade edilen Selcî'nin (ö. 266/880) bu yöndeki faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Ancak yazarın ifade ettiği üzere Bişr el-Merîsî'nin talebesi olan Selcî, Merîsî'ye karşı reddiye yazan Dârimî'nin (ö. 280/894) eleştirilerine maruz kalmıştır. Dârimî'nin eleştirilerinden bahseden yazar, Merîsî tarafından hadislerin reddi konusunda delil olarak kullanılan arz rivayetinin Dârimî'ye göre sahih olduğu ancak onun bu rivayetin yanlış yorumlandığı kanaatinde olduğunu dile getirmiştir. Zira Dârimî'ye göre arz hadisi, hadislerin reddi için değil, kabulü için bir dayanaktır. Bu bağlamda yazarın bir Ehl-i hadis mensubu olan Dârimî'nin Merîsî ve Selcî'yi eleştirmek için onların delil olarak kullandığı arz rivayetini Hanefîlerin aleyhinde bir delil olarak serd ettiği yönündeki tespiti oldukça dikkat çekicidir.

Çalışmada hadisçi çizgi içerisinde ele alınan ikinci isim ise Tahâvî'dir (ö. 321/933). Yazar Tahâvî tarafından Îsâ b. Ebân'a reddiye yazılmasını Hanefî mezhebi içinde hadisçi çizginin tezahürü olarak görmüştür. Ayrıca Tahâvî, rivayet metodu içinde Hanefî fukahâsının delillerini savunmaya çalışmasıyla da hadisçi kimliği öne çıkan bir ilim adamıdır. Ancak yazarın tespitine göre fıkıh usûlüne dair bir eseri bilinmeyen Tahâvî'nin temsil ettiği hadisçi çizgi değil, Îsâ b. Ebân'ın temsil ettiği fıkıhçı yaklaşım mezhep içinde varlığını devam ettirmiştir. Tahâvî'nin arz rivayeti ile ilgili tutumu da yazarın değerlendirdiği hususlardan biri olmuştur. Müellifin tespitine göre arz hadisi doğrudan Tahâvî'nin eserlerinde yer almasa da o, aynı manaya gelebilecek iki rivayete *Müşkilü'l-âsâr*'da yer vermiştir. Bu sebeple yazar, Tahâvî'nin de arz düşüncesine sahip olduğu kanaatine varmıştır.

Hanefî hadis anlayışına fıkıhçı yaklaşımın ele alındığı son başlıkta ise Kerhî (ö. 340/952) ve öğrencisi Cessâs'ın (ö. 370/981) arz yöntemi ile ilgili tutumlarına yer verilmiştir. Yazar, Kerhî'ye ait elimizdeki metinlerde onun Îsâ b. Ebân tarafından geliştirilen arz yöntemi konusunda ne düşündüğüne dair net bir bilgi bulunmasa da Kerhî'nin Îsâ b. Ebân'ın görüşlerinden haberdar olmamasının mümkün olmadığını dile getirerek onun bu birikimi öğrencileri Şâşî (ö. 344/955) ve Cessâs'a tedris yoluyla aktardığını ifade etmiştir. Zira günümüze ulaşan en eski Hanefî fıkıh usûlü eserinin müellifi olan Cessâs'ın eserinde bunu görmek mümkündür. Cessâs, Îsâ b. Eban'ın arz yöntemi konu-

sundaki tespitlerini aynen benimsemiştir. Ancak o bu kriterlere aklın hükmüne aykırılığı da eklemiştir. Yazar burada Cessâs'ın eklediği bu kriteri kendisinden sonraki Hanefî usûl eserlerinde yer verilmemesine karşın Şâfiî bir alim ve muhaddis olan Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) diğer arz kriterleriyle birlikte bu kriteri de yer vermiş olmasına dikkat çekmiştir. Bu durum yazar tarafından Hanefî bakış açısının hicrî V. Asırdaki etkisinin ve Hanefîlerin tartıştığı konuların hadis usûlüne girmeye başlamasının göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Arz hadisi açısından da Cessâs'ın usûlünü inceleyen yazar, Cessâs'ın bu hadise eserinde atıfta bulunmadığını fakat arz hadisinin farklı bir versiyonuna senedsiz olarak *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde yer verdiğini dile getirmiştir.

Kitabın Hanefî hadis anlayışının tekâmül döneminin ele alındığı ikinci bölümünde ilk olarak Hanefî usûl-i fıkhnın tekâmül döneminin başlangıcı sayılan Debûsî'nin (ö. 430/1039) arz yöntemine yaklaşımı ele alınmıştır. Yazarın tespitlerine göre Îsâ b. Ebân ve Cessâs'ın arz yöntemi hakkında zikrettikleri ile Debûsî'nin zikrettikleri arasında ufak bazı farklılıklar vardır. Ancak yazarın dikkat çektiği esas farklılık, Îsâ b. Ebân ve Cessâs'ın zikretmediği arz hadisine Debûsî'nin usûlünde yer vermiş olmasıdır. Debûsî'nin arz yöntemiyle ilgili değerlendirmelerini de ele alan yazar, onun kendinden önceki Hanefî usûlcülerin kullanmadığı ve hadis tenkidini para tenkidine benzettiği "intikâd" tabirini kullanmış olmasına dikkat çekmiştir. Debûsî'nin arz yönteminin zarureti ile ilgili açıklamalarına da yere veren müellife göre Hanefî bakış açısının Mu'tezile ve Ehl-i hadis arasında orta bir yol tuttuğunu ve iki tarafın aşırılıklarından kurtulduğunu ispata çalışan Debûsî'nin bu yöndeki açıklamaları arz yönteminin mantığının kavranması açısından önem arz etmektedir.

Tekâmül dönemi içinde ele alınan ikinci isim ise usûlde ilm-i hilâf yöntemini kullanan Saymerî'dir (ö. 436/1045). Yazar, Saymerî'nin *Mesâilü'l-hilâf* adlı eserinde doğrudan arz yöntemine atıfta bulunmadığı ve arz rivayetine yer vermediği tespitini yapmış fakat onun yine de eserinin çoğu yerinde Hanefî bakış açısını yansıttığı değerlendirmesinde bulunmuştur. Bununla birlikte müellife göre onun hadis tenkidindeki Hanefî bakış açısı Debûsî ve diğer usûlcülerdeki kadar belirgin değildir. Hatta müellif bazı hususlarda onun hadisçi bakış açısına sahip olduğu yönünde tespitlerde bulunmuştur.

Bu aşamadan sonra ise Cessâs ve Debûsi tarafından çerçevesi çizilen usûl, Serahsî (ö. 483/1090) ve Ebû'l-Usr el-Pezdevî (ö. 482/1089) tarafından geliştirilmiş ve sistemleştirilmiştir. Arz kapsamındaki hususların “manevî inkitâ” olarak ifade edilmesinin Hanefî usûlü içerisinde ilk defa Serahsî ve Pezdevî'nin usûlünde yer aldığı görülmektedir. Yazar bu kullanımın Hanefîlerin arz anlayışını hadis usûlü sistematikliğinde bir yere oturtma amacına yönelik olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Serahsî'nin başka bazı meselelerde de hadisçilerin kullandığı tabirleri kullandığına yönelik örnekleri zikreden müellif, onun seleflerine oranla hadis usûlü kavramlarını daha fazla kullandığı tespitinde bulunmuştur. Yazara göre bu durum o dönemde hadis usûlünün temel eserlerinin kaleme alınmış olması ve hadis usûlü ıstılahlarının yaygın bir şekilde kullanılıyor olmasıyla ilişkilendirilebilir. Benzer şekilde Serahsî'nin râvi kusurlarını da manevî inkitâ kapsamında ele alması yazar tarafından Hanefî hadis anlayışını Ehl-i hadisin kullandığı terimlerle sistematikleştirme çabasının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir.

Serahsî'nin çağdaşı olan ve usûlleri arasında oldukça benzerlik bulunan Ebû'l-Usr el-Pezdevî de tekâmül döneminin önemli isimlerinden biridir. Hatta yazarın belirttiği üzere Pezdevî, Hanefî fıkıh usûlünün tedvininde kemâl nokta olarak kabul edilir. Onun usûlünün en belirgin özelliğinin seleflerindeki malumatı sistematik bir şekilde tanzim ve tertip etmesi olduğu görülmektedir. Arz yöntemi konusunda da o, bu sistematik bakışı sürdürmüştür. Hadisin sübûtu ile ilgili meseleleri ele alırken Pezdevî'nin de Serahsî gibi inkitâ kavramını kullandığına işaret eden yazar, iki müellif arasındaki ortak noktalarla birlikte farklılıklara da değinmiştir. Mesela Serahsî umum-i belvâda vârid olan haber-i vâhid için garîb terimini kullanırken Pezdevî şâz terimini kullanmıştır. Ayrıca yazar arz rivayetini kullanma hususunda da Pezdevî'nin Debûsi ve Serahsî ile aynı tutumu sergilediğini ve onun da bu rivayeti uydurma veya zayıf olarak görmediğini dile getirmiştir.

Tekâmül döneminde ele alınan son isim Ebû'l-Usr el-Pezdevî'nin kelamcı kimliği ile ön plana çıkan kardeşi Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'dir (ö. 493/1100). Yazarın Ebû'l-Yüsr ile ilgili dikkat çektiği en önemli husus, tamamıyla Hanefî geleneğin dışına çıkmamış olsa da bazı görüşleri itibarıyla Ehl-i hadise yakın bir konumda olmasıdır. Müellifin dikkat çektiği başka bir husus ise Ebû'l-Yüsr'ün haber-i vâhidin kabul şartlarını Pezdevî ve Serahsî'de olduğu gibi

inkitâ bağlamında ele almamış olmasıdır. Ayrıca Ebü'l-Yüsr arz konusunda da klasik Hanefî anlayıştan ayrılmış görünmektedir. Zira o, Kur'ân ve sünnet gibi kesin delillere aykırı olan haber-i vâhidlerin reddedilmesi yerine te'vîl edilerek amel edilmesi gerektiği kanaatindedir. Yazar bu durumu izah ederken Ebü'l-Yüsr'ün bunu bir teâruz meselesi olarak gördüğü ve haberlerin değerlendirilmesi bağlamında düşünmediği kanaatini dile getirmiştir. Zira yazarın aktardığı üzere Ebü'l-Yüsr arz rivayetini de haber-i vâhidin kabul şartları bağlamında değil Kur'ân'ın umum ifade eden ayetlerinin haber-i vâhidle tahsisinin caiz olmayışı bağlamında zikretmiştir. Müellif bu kısımda Ebü'l-Yüsr'ün arz konusu haricinde mürsel hadisin hücciyeti, Hz. Peygamber'in fiilleri, fakih râvî meselesi, nassa ziyade gibi haberle ilgili diğer bazı meselelerdeki görüşlerine de yer vermiştir.

Bu çalışmanın en önemli özelliği Hanefî ulemânın hadisleri değerlendirirken dikkate aldıkları en temel prensip olan arz yönteminin mezhep içinde nasıl gelişip yerleşik hale geldiğini sistematik bir şekilde değerlendirmiş olmasıdır. Zira Îsâ b. Ebân'dan itibaren arz meselesindeki değişim ve gelişimler her şahıs için ayrıca değerlendirilmiştir. Ayrıca ilgili şahısların arz yöntemine bakış açıları ile birlikte arz rivayeti ile ilgili tutumlarına da yer verilmiştir. Kitabın bölümleri içerisinde şahıs merkezli başlıklandırma yapılırken ilgili şahsın en belirgin özelliğine de başlıklarda yer verildiği görülmektedir. Başlıklardaki bu kullanım okuyucunun o şahısla ilgili dikkatini hangi noktaya odaklayacağı hususunda belirleyici olmaktadır. Şahıs merkezli başlıklandırma tek başlık altında ilgili şahsın hadis meseleleri ile ilgili diğer bazı görüşlerine de yeri geldiğinde işaret edilmesine imkân sunmuştur. Her ne kadar bu durum bazen okuyucunun konunun bağlamından kopmasına sebep olsa da meseleyi daha bütüncül görme fırsatı da sunmaktadır. Netice itibarıyla bu çalışma arz yönteminin Ebû Hanîfe'den itibaren göstermiş olduğu gelişimi detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Bu sebeple de arz yöntemi konusunda yapılacak daha spesifik çalışmalara zemin oluşturacak bir niteliğe sahiptir.